

ТАЛАБАЛИК ДАВРИДА ҚАДРИЯТЛАР ТИЗИМИНИНГ
ШАКЛЛАНИШИНИНГ ИЖТИМОЙ ПСИХОЛОГИК
ХУСУСИЯТЛАРИ

Сулейманова Тухтахон Гайназаровна
Андижон давлат университети
Умумий психология кафедраси доценти
психология фанлари номзоди

Аннотация: маколада талабалик даврида қадриятлари тизимини шаклланишининг ижтимоий психологик омиллари ёритилган. Олий таълимда талабалар маънавий ахлоқий мазмунни кучайтириш, ёшларни миллий қадриятларга ҳурмат, инсонпарварлик ва юксак маънавий ғоялар асосида ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, талаба-ёшлар таълим-тарбияси учун қўшимча шароитлар яратиш давлат ва жамият олдида турган устувор йўналишлардан бири эканлиги таъкидланади.

Таянч тушунчалар: талаба, қадрият, эҳтиёж, дунёқараш, эътиқод, ижтимоийлашув, ҳуқ- атвор,

СОЦИАЛЬНО ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ
СИСТЕМЫ ЦЕННОСТЕЙ В СТУДЕНЧЕСКОЙ ЖИЗНИ

Сулейманова Тухтахон Гайназаровна
Доцент кафедры общей психологии
Андижанского государственного
университета кандидат психологических наук

Аннотация: В статье рассматриваются социально-психологические факторы формирования системы ценностей в студенческий период развития личности ,подчеркивается, что укрепление нравственного содержания студентов, воспитание молодежи в духе патриотизма на основе уважения к национальным ценностям, гуманизму и высоким духовным идеям, создание дополнительных условий для образования студенческой молодежи являются одними из приоритетных задач, стоящих перед государством и обществом.

Основные понятия: студент, ценность, расширяемость, мировоззрение, убеждения, социализация

SOCIO-PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE FORMATION
OF A VALUE SYSTEM IN STUDENT LIFE

Suleymanova Tustakhon Gainazarovna
Associate Professor of the Department of General Psychology
Andijan State University Candidate of Psychological Sciences

Abstract: The article examines the socio-psychological factors of the formation of a system of values during the student period of personality development, emphasizes that strengthening the moral content of students, educating young people in the spirit

of patriotism based on respect for national values, humanism and high spiritual ideas, creating additional conditions for the education of student youth are among the priorities facing the state and society.

Basic concepts: student, value, extensibility, worldview, beliefs, socialization

Дунёда ёшларнинг ижтимоий ва интеллектуал имкониятларини ривожлантиришда кадриятнинг хулқ-атвори ижтимоий тартибга солишнинг психологик детерминанти ўрганиш бўйича қатор тадқиқотлар олиб борилмоқда.

Республикамизда кейинги йилларда ёшларни ўз-ўзини англаши, миллий ғурурга эга бўлиши, юксак идеалларга интилувчи ва меҳнатсевар, иймонли ва инсофли, ўтмиш аждодлар ва кексаларга нисбатан иззат-ҳурматли ҳамда юрт тақдирини ўз тақдири билан бир деб ҳисобловчи шахс сифатида тарбиялашнинг меъёрий асослари яратилмоқда.

Олий таълимда маънавий ахлоқий мазмунни кучайтириш, ёшларни миллий кадриятларга ҳурмат, инсонпарварлик ва юксак маънавий ғоялар асосида ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, талаба-ёшлар таълим-тарбияси учун қўшимча шароитлар яратиш давлат ва жамият олдида турган устувор йўналишлардан бири сифатида белгиланди

Психологлардан Б.Г.Ананьев, Н.В.Кузьмина, Н.Ф.Тализина, В.Я.Ляудис, И.С.Кон, В.Т.Лисовский, А. А.Бодалев, А.В.Петровский, М.Г.Давлетшин, И.И.Ильясов, А.В.Дмитриева, З.Ф.Есарева, А.А.Вербницкий, В.А.Токарева, Э.Р.Ғозиев ва бошқаларнинг тадқиқотларига кўра, олий укув юртларида таълим олиш талабалар учун жуда отир кечади, чунки бу даврда шахснинг мураккаб фазилятлари, хислатлари, сифатлари такомиллаш иш босқичида булади.

Шунингдек, талабаларнинг ҳаётий кадриятлари Р.Р. Калинин. томонидан ҳам ўрганилган бўлиб, муаллиф тадқиқотда қатнашган талабаларни ўзларининг қобилиятларини амалга оширишга интилаётган, ўз фаолиятида ижодкорлик элементларидан фойдаланадиган, ўз келажаги ҳақида ўйлайдиган ва таълимини яхшилашга интиладиган одамлар деб таърифлаган. “Талабалар ижтимоий тадбирлардан завқланишади, уларга хилма-хиллик қўшишга, маълум доиралар билан яқин алоқаларни ўрнатишга интилишади. Улар нафақат сеvimли машғулот тури билан чегараланиб, ҳар хил тадбирларда қўлларини синаб кўришга ҳаракат қилишади. Уларни фаолият жараёни унинг натижаларидан кўра кўпроқ мамнуният билан кутиб олади”[6,]

“Ҳаётий кадриятлар субъектив позициянинг тартибга солиш омили сифатида.” Талабалар қуйидаги кадриятларни таъкидладилар: "омад", "фаровонлик", "соғлиқ", "пул", "барқарорлик", "омма эътирофи". “Бугунги ҳаётда талабалар фаровонлик ва муваффақиятларга устувор аҳамият беришади. Уларнинг фикрига кўра, ютқазган киши дўстона муносабатларга бўлган истакнинг пастлиги билан ажралиб туради, оиланинг аҳамияти, жамоатчилик томонидан тан олинисининг аҳамияти ва ҳоказоларни камситади”[23].

Ўзбекистонлик психолог тадқиқотчилар Э.Ғозиев (болалар ва ўсмирларда ҳаётий кадриятларнинг шаклланишининг психологик омиллари) В.М.Каримова (Ўсмир ёшларда ҳаётий кадриятларнинг шаклланишида оила ижтимоий институтининг аҳамияти), Б.М. Умаров(ўсмирларда ҳаётий кадриятларнинг

шаклланиши суицидал хавфни бартараф этиш омили сифатидаги ижтимоий психологик жахатлари), Ш.М. Улуfoва(талаба қизларда тадбиркорлик фаолияти юритиш хаётий кадрият сифатидаги ижтимоий психологик хусусиятлари) томонидан ҳам кадриятлар муаммосининг ижтимоий-психологик хусусиятларига доир изланишлар олиб борилган бўлса-да айнан талабалик даври хаётий кадриятлар ижтимоий-психологик хусусиятлари юзасида алоҳида изланишлар амалга оширилмаган

Психологлардан Б.Г. Ананьев, Н.В. Кўзиминова, Н.Ф. Тализина, В.Я.Ляудис, И.С. Кон, В.Т Лисовеский, А.А. Бодолев, А.В. Петровский, М.Г.Давлетшин, И.И. Илғясов, А.В. Димитрева, З.Ф.Есарова, А.А.Вербицкий, В.А. Токарева, Э.Ғ.Ғозиев ва бошқаларнинг тадқиқотларига кўра, олий ўқув юртларида таълим олиш талабалар учун жуда оғир кечади, чунки бу даврда шахснинг мураккаб фазилятлари, хислатлари, сифатлари, такомиллашиш босқичида бўлиши таъкидланади.

Мазкур ёш давридаги ижтимоий психологик ўсишнинг хусусиятларидан бири ўқиш фаолиятининг онгли мотивлари кучайишидир. Талабаларда хулқнинг энг муҳим сифатлари мустақиллик, ташаббускорлик, топқирлик, фаросатлилик ва хокозолар такомиллашиб боради. Шунингдек уларда ижтимоий-холларга, воқеликка ахлоқий қоидаларга қизиқиш, уларни англашга интилиш тобора кучаяди.

Психологларнинг тадқиқотлари шахс хаёти тажрибасини эгаллашида унда ўзлигини англаш вужудга келишини, жумладан, шахсий хаётининг мазмунини англаши, аниқ турмуш режаларини тўзиш, келажак хаёт йўлини белгилаши ва хаказолар амалага ошишини кўрсатади. Талаба аста-секин микрогурухнинг нотаниш шароитларига кўникиб боради, ўзининг хаққи-хуқуқлари ва мажбуриятларини билан бошлайди, шахслараро муносабатининг янгича кўринишини ўрнатади, турмушдаги ижтимоий ролларни амалда синаб кўришга интилади.

Улардаги романтик хис-тўғулар воқеликка муайян ёндошишига бирмунча халақит беради. Чунки улар турмушдаги ютуқлар ва муваффақиятсизликнинг ижтимоий-психологик илдиэлари нимадан иборат эканлиги тўғрисида аниқ тасаввурга эга бўлмайдилар. Ёш физиологияси ва психологияси фанларидан тўпланган материаллар таҳлилидан кўринадикки, талаба 17-19 ёшда ҳам ўз хулқи ва билиш, фаолиятини онгли бошқариш имкониятига эга бўлмайди ва шунга кўра хулқ мотивларининг асосланмаганлиги, узокни кўра олмаслик, эҳтиёсизлик каби ҳолатлар руй беради

В.Т. Листовскийнинг фикрича, 19-20 ёшларда айрим салбий хатти ҳаракатлар кўзга ташланади. Мазкур ёшда хоҳиш ва интилиш ирода ва ҳарактердан анча илгарилаб кетади. Бунда одамнинг хаётий тажрибаси алоҳида роль ўйнайди, чунки талаба шу тажриба етишмаслиги натижасида назария билан амалиётни, фантазия билан реалликни, романтика билан экзотикани, хақиқат билан иллюзияни, орзу билан хоҳишни, оптимизм билан қаттиқликни аралаштриб юборади.

Талабалик давридаги ижтимоий-психологик ўсишнинг хусусиятларидан бири ўқиш фаолиятининг онгли мотивлари кучайишидир. Талабаларда ахлоқий

жараёнларнинг ўсиши суст амалга ошса-да, лекин хулк атоворнинг энг мухим сифатлари — мустақиллик, ташаббускорлик, топқирлик, фаросатлилик ва хоказолар такомиллашиб боради.

Шунингдек, уларда ижтимоий ҳолатларга, воқеликка, ахлоқий қоидаларга кизиқиш, уларни англашга интилиш тобора кучаяди.

Талабалар моддий ва маънавий ишлаб чиқаришда ижтимоий ҳаётга ва мутахассисликка оид ролларни муайян тарзда ва махсус дастур асосида бажаришга тайёрланаётган ижтимоий гуруҳ

Олий ўқув юртидаги таълимнинг ўзига хос хусусиятлари талабаларнинг бошқа ижтимоий гуруҳлар билан (улар хох расмий, хох норасмий бўлиш қатъий назар) мулоқотга кириш иш учун мухим имкон и ят яратади.

Талабалик даврининг асосий хусусиятларидан бири ижтимоий етукликнинг жадал суръат билан руёбга чиқишидир. Маълумки, ижтимоий етуклик (камолот) шахсан зарур ақлий қобилиятларни ҳамда ижтимоий турмушда бажариладиган турли ролларни эгаллашга (оила куришга), фарзандларни тарбиялашга, фойдали меҳнатда катнашишга (масъул вазифада ишлашга) тайёрланишни талаб қилади. [2].

Н.Н. Мачурова. талабалар тушунчасидаги "ҳаётий қадриятлар" улар учун "асосий, мухим, аҳамиятли, нима қадрланиши, нима фойдали ёки фойдали бўлиши мумкин, мақсад ёки идеал бўлиши мумкинлигини" акс эттиришини очиб берди. У талабаларнинг асосий қадриятларига шахслараро муносабатларнинг қадриятлари, ахлоқий қадриятлар. Киришиш мукинлаги таъкидлади Олий таълим муассасини тугатгандан сўнг, ўғил болалар ва қизларнинг танлаган мутахассислигига мос бўлган меҳнатга оид қадриятларнинг аҳамияти ортиши билан ажралиб туради. [4]

Психологлар (И. Кон, В.И. Слободчиков, Э. Эрисксон ва бошқалар) талабанинг катталар ички позициясини эгаллаши, ўзларини жамият аъзоси сифатида танишлари, дунёда ўзларини белгилашлари, яъни ўзларини ва ўзларининг қобилиятларини ўзлари белгилашнинг асосий натижаси сифатида тушунишлари кераклигини таъкидлайдилар [4].

Б.Г.Ананьев раҳбарлигида ўтказилган илмий-тадқиқот ишларидан маълум бўлишича, талабалар камол топишининг жинсий ва нейродинамик хусусиятлари уларнинг ақлий имкониятларини тўла ишга солиш ва сермахсул ўқув фаолияти ташкил қилиш учун мухим имконият, шарт шароит яратади.

Ю.А. Самариннинг таъкидлашича ўспиринлар руҳиятида ўзига хос қарама-қаршилиқлар, ички зиддиятлар мавжуд бўлади. Уларнинг моддий жихатдан ота-онага, олий ўқув юрти махмуриятига боғлиқлиги иқтисодий зиддиятни келтириб чиқаради. Бу ҳол талабларнинг хоҳишлари билан мавжуд имкониятнинг номуносивлиги туфайли содир бўлади.

Талаба ёшларнинг ҳаётий қадриятларнинг шакллантиришга ижтимоий, индивидуал психологик ёшга оид демографик омилларга боғлиқлиги таъсир қилади. Ёшларнинг ҳаётий қадриятларини шакллантиришга таъсир этувчи тарбиявий омиллар билан бир қаторда, инсонпарварлик таълимининг қадриятларни шакллантиришда катта аҳамиятга эга бўлган жихатларини ҳам қамраб олади.

Ёшларнинг муҳим қисми учун моддий манфаатдорликга интилиш билан тавсифланади. Муваффақиятга эришиш шарти сифатида олий маълумот олиш мотивларидан бири ҳам айнан келажакда моддий таъминланганлик ҳисобланади

Талабалар ўқув фаолиятини тадқиқотчилар томонидан психологик таҳлил қилишнинг кўрсатишича, унда бир қатор камчиликлар, нуқсонлар, заифликлар мавжуд эканлиги намоён бўлди.

Олий таълим тизимида мустақил фикрлаш фаолиятига жалб этиш учун талабаларни муаммолар ечимини топишга ўргатиш мақсадга мувофиқ экан. Айниқса, талабалар мустақил фикрлашини ривожлантириш жараёнида ечими кутилаётган касбий-педагогик муаммолар вужудга келши уларда мантиқий фикрлаш, қарорлар қабул қилишда масъулият каби шахс хусусиятларини шакллантиришида катта аҳамият касб этади .

Талабалар катта динамизм, ролларнинг ўзгариши, кадриятлар йўналишларининг ўзгариши билан ажралиб туради. Машғулот, спорт, меҳнатда кўп муаммоларни келтириб чиқарадиган жадал жисмоний ривожланиш мавжуд. Оғирлик, ҳажм, ёшга боғлиқ бошқа ўзгаришлар ижтимоий ва ахлоқий соҳада алоқада. Ҳиссий идрок, яхши ва ёмонга қарши туриш истаги бадиий ва эстетик асарларга нисбатан ахлоқий баҳолардан устун бўлишига олиб келади.

Кенг ижтимоий маънода талабаларнинг ахлоқий дунёқараши ўз-ўзини англашнинг ажралмас хусусияти бўлиб, бир томондан бошқаларга нисбатан максимал даражада муросасизлик билан намоён бўлади, иккинчи томондан эса, ўзлари учун ҳаракатлари - гўдаклик учун зарурият йўқлиги билан ажралиб туради [4].

Маданий ривожланиш соҳасида талабалар нафақат ҳиссий ва ахлоқий, балки кўнгилочар мазмунга интилишади.

Оммавий маданият, чэт эл кадриятлар ва маънавиятини кириб келиши талаба шахсининг чуқур интеллектуал даражасига эга бўлган кадриятларни йўқ қилади

Замонавий талабалар кадриятлари таркиби, бошқа одамлар ва жамият фаровонлигига ғамхўрлик қилишнинг аҳамиятини камайтирган ҳолда, ютуқларга ва шахсий муваффақиятларга аниқ йўналтирилганлиги билан ажралиб туради.

Кадриятлар таркибидаги ўзгариш ижтимоий устуворликнинг шахсий фаровонлик ва индивидуаллик фойдасига, ижтимоий қизиқиш ва жамоавийлик томон ўзгаришини акс эттиради.

Ёшларнинг кадриятлар йўналишлари биринчи навбатда ўз-ўзини йўналтиришнинг кучайиши, ўз кучига ишониш (иродали фазилатлар, хулқ-атворда мантиқийлик, мустақил ва қатъиятли ҳаракат қилиш истаги) ва шахсият фазилатларининг роли ва аҳамиятининг пасайиши, айниқса бошқа одамлар билан алоқада муҳим (сезгирлик, одамга бўлган ҳурмат) билан ажралиб туради тинглаш ва бошқасини тушуниш қобилияти ва бошқалар) [1].

Ёшларнинг ғояларида меҳнат фаолиятининг ижтимоий психологик аҳамияти кўпинча ўзларининг иқтисодий фаровонлиги ютуқлари билан белгиланади ва ҳаётдаги муваффақият истеъдод, билим ва меҳнатсеварлик билан эмас, балки тадбиркорлик ва пул билан боғлиқ. Бозор иқтисодиёти шароитида

иктисодий кадриятларнинг устуворлиги ёшларнинг бутун кадрият йўналишлари тизимига таъсир қилиб беовсита улардаги ҳаётий кадриятларнинг ажралмас жихатига айланиб боради. шунингдек оилавий кадриятлар ҳам аҳамиятли таъсир хусусиятларига эгадир.

Талаба-ёшлар мустақиллик ва ижтимоий мавъқени афзал кўрадилар, улар узоқ келажакда оилани режалаштиришади, қариндошларга бўлган муносабат тобора кўпроқ худбин бўлиб қолади; коммуникатив кадриятлар ёши улғайган сайин узоқлашмоқда, уларнинг ўрнини "зарур", обрўли одамлар билан муносабатлар эгаллайди [5].

Талабалик йилларида ёшларнинг ҳаёти ва фаолиятида ўзини ўзи камолатга етказиш жараёни муҳим роль ўйнайди, лекин ўзини бошқаришнинг таркибий қисмлари (ўзини-ўзи таҳлил қилиш, назорат этиш, баҳолаш, текшириш ва бошқалар) ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Идеал (юксак, барқарор, баркамол) «мен»ни реал «мен» билан таққослаш орқали ўзини-ўзи бошқаришнинг таркибий қисмлари амалий ифодага эга бўлади. Талабанинг нуқтаи-назарича, идеал «Мен» ҳам муайян мезон асосида етарли даражада текшириб кўрилмаган, шунинг учун улар гоҳо тасодифий, ғайритабиий хис этилиши муқаррар, бинобарин, реал «мен» ҳам шахснинг ҳақиқий баҳосидан анча йироқдир. Талаба шахснинг такомиллашувида бундай объектив қарама-қаршилиқлар ўз шахсиятига нисбатан ички ишончсизликни, ўқишга нисбатан эса салбий муносабатни вужудга келтиради. [4].

Одатда талабалар II ва III курсларда олий ўқув юрти ва мутахассисликни тўғри танлангани ҳақида янада жиддий ўйлайдилар.

Мазкур ёш даврида ўзини бошқаришнинг таркибий қисмлари, ижодий таффақкур, муайян ҳаётий тажриба, ўзлаштирилган билимларини тартибга солиш асосида хис-туйғулар, қарашлар, ахлоқий кадриятлар, ўзлигини англаш ва барқарор эътиқод шаклланади.

Юқорида айтилган ички ва ташқи омиллар таъсири оқибатида талабалар руҳиятида кадриятлар изими шаклланади. Ўтказилган психологик тадқиқотлар олий мактабда таълим -тарбия ишларини режалаштиришда таълим жараёнида талабага ўзига хос муносабатда бўлиш, улардаги ижодкорлик, мустақиллик, фидойилик каби кадриятларнинг ривожланиши мазкур даврнинг муҳим шартларидан биридир.

Адабиётлар

1. Абульханова К А “Личность как субъект деятельности М 1997 »
2. Быкасова Л.В .«Влияние СМИ на сознание современной молодежи. М Владос 2001
3. Леонтьева В.Н Личность деятельность коллектив М. Просвещение 1992
4. Семенов В.Е. Ценностные ориентации современной молодежи [Текст] // В.Е. Семенов // Социологические исследования. – 2007. – № 4. – С. 37
5. Каримова В. М. Оила психологияси Тошкент 2002
6. Ғозиев Э. Ғ. Онтогенез психологияси Тлшкент Ўқитувчи 2011
7. Н. Добрускин. Талаба - у ким, // Тошкент 1994, 8-9.